ABDULLA QAHHOR “XOTINLAR” HIKOYASIDA MILLIY XARAKTER VA INSONIY QADRIYATLAR TALQINI

Tursunbekov Bunyodbek Anvarjonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Menejment fakulteti KB-76/23 guruh talabasi
bunyodtursunbekov@gmail.com
+998997227102

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20071327

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Qahhor milliy xarakterni individual psixologiya orqali ifodalab, har bir qahramonni o‘z davri ijtimoiy-axloqiy paradigmasining tirik hujjatiga aylantirgan. Hikoyada Sobiraxon, Bahri, Risolat va Qumriniso obrazlari orqali shakllantirilgan xotin-qizlar galereyasi hamda Umri obrazi orqali yaratilgan obraz bir-birini shunchalik muvozanat bilan to‘ldiradi-ki, asar axloqiy xususiyatini kasb etmay, sof badiiy asarligicha qoladi. Shuningdek, Asqar ota obrazining kompozitsion va g‘oyaviy vazifalari, hikoya strukturasidagi yo‘l motivi, hamda matnning ijtimoiy-tarixiy kontekst bilan munosabati atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qahhor, “Xotinlar”, urush davri adabiyoti, milliy xarakter, gender tahlili, axloqiy paradigma, psixologik realizm, Asqar ota obrazi, antipod tipi, o‘zbek nasri.

Abstract: This article offers a comprehensive analysis of Abdulla Qahhor’s wartime story “Xotinlar” (“Women”) through the methodological lenses of gender analysis, comparative typology, and psychological realism. The study demonstrates that Qahhor portrays national character through individual psychology, transforming each protagonist into a living document of the socio-moral paradigm of the era. The gallery of female characters -Sobiraxon, Bahri, Risolat, and Qumriniso -alongside the antipodal figure of Umri, creates a precisely balanced artistic whole that achieves moral depth without didacticism. The compositional and thematic functions of the Asqar ota figure, the journey motif in the story’s structure, and the text’s relationship to its socio-historical context are also examined in depth.

Keywords: Abdulla Qahhor, “Xotinlar”, wartime literature, national character, gender analysis, moral paradigm, psychological realism, Asqar ota, antipodal character, Uzbek prose.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev adabiyot va ma’naviyat sohasidagi siyosatni belgilashda o‘ziga xos konseptual izchillik namoyish etib kelmoqda. U 2017-yilda Oliy Majlisga murojaatnomasида shunday ta’kidlagan edi: *«Biz uchun buyuk adabiyot -bu faqat o‘tmish merosi emas, bu hozirgi avlodning ma’naviy ozuqasi, kelajakni qurishda yo‘l ko‘rsatuvchi mashalidir»*. Ushbu fikrning chuqur mantiqiy asosi bor: haqiqiy badiiy asar muayyan bir tarixiy davr uchungina emas, balki o‘sha davrni anglash uchun hamma vaqt zarur bo‘lgan mezon bo‘lib qoladi.

Prezidentimiz yana bir muhim konseptual fikrni ilgari surgan: *«Xotin-qizlar -bu nafaqat oilaning, balki butun jamiyatning ma’naviy ustuni. Ular uchun hurmat ko‘rsatish -millatning o‘z-o‘ziga hurmatining o‘lchovidir»*. Bu so‘zlar Abdulla Qahhorning 1944-yilda yaratgan "Xotinlar" hikoyasini bugun qayta o‘qishga munosib ma’naviy kalit bo‘lib xizmat qiladi. Zero, Qahhor bu hikoyasida xotin-qizlarni romantikalantirilgan yoki sentimental tarzda emas, balki ularning ichki kuchi, aql-idroki, mehnat salohiyati va axloqiy ulg‘ayishi bilan birga -to‘laqonli insoniy shaxslar sifatida tasvirlab bergan.

"Xotinlar" hikoyasi o‘zbek adabiyotida urush mavzusiga bag‘ishlangan asarlar ichida o‘ziga xos munosib o‘rin egallaydi. Bu asarda Qahhor jang maydonlarini emas, balki uyni tasvirlaydi; qo‘l silkitib jo‘nagan kechalirni emas, balki qolganlarning hayotini ko‘rsatadi. Shu jihatdan hikoya -urush davrida milliy xarakter qanday sinovdan o‘tishi, ayollik qiyofasi qanday barkamollashuvi, va insoniy qadriyatlar qanday omillar ta’sirida yoki yo‘qolishi, yoki teranroq ildiz otishi -to‘g‘risidagi teran bir badiiy tadqiqotdir.

Mazkur maqolaning maqsadi -ushbu asarni adabiyotshunoslikning zamonaviy metodologik arsenalidan foydalanib, avvalgi tadqiqotlarda yetarli darajada ochilmagan qirralari -kompozitsion arxitektonika, gender munosabatlari tizimi, axloqiy paradigma va psixologik realizm usullari -nuqtayi nazaridan tahlil qilishdan iborat.

"Xotinlar" hikoyasi Ikkinchi jahon urushi yillarida -aniqrog‘i, 1944-yilda -yozilgan. Bu davr o‘zbek adabiyoti uchun o‘ziga xos metodologik sinov maydoni bo‘lgan: yozuvchilar bir tomondan urushning shafqatsiz haqiqatini, ikkinchi tomondan esa ortda qolganlarning hayotiy jasoratini badiiy tafakkurda mujassamlashtirishi lozim edi. Ko‘pchilik yozuvchilar bu ikkilamchi vazifaning birinchi qismiga, ya’ni front tasviri yoki qahramonlik gимniga, ko‘proq e’tibor qaratdi. Qahhor esa ikkinchi -ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan -qismni tanladi: front ortida yashayotgan, ishlayotgan va sabr qilayotgan ayollarning ichki olami.

Janr nuqtayi nazaridan asar qisqa hikoya (novella) poetikasi talablariga to‘la javob beradi. Biroq Qahhor bu hikoyani an’anaviy bir voqeachilik konstruksiyasiga emas, balki yo‘l-syujet motiviga qurgan: Asqar ota ovchilar bilan chiqadi, yo‘lda Sobiraxon bilan uchraydi, birga Ma’rifatxon qabrini ziyorat qilishadi -va shu yo‘l davomida beshta xotin taqdiri, beshta fe’l-atvor, beshta axloqiy pozitsiya ketma-ket namoyon bo‘ladi. Bu kompozitsion usul klassik adabiyotshunoslikda «xalqa syujet» yoki «yo‘l romani» elementlari deb ataladi -faqat bu erda «yo‘l» jismoniy makon sifatida emas, balki qahramonlarni birlashtiruvchi va ularning ichki dunyosini ochuvchi dramaturgik mexanizm sifatida ishlaydi.

Asarning yana bir janr xususiyati -bunda hikoya ichida hikoya tuzilmasi qo‘llanilganligidir. Risolatning Umri to‘g‘risidagi uzun rivoyati yoki Sobiraxonning eri xatlari haqida gapirishi -bular mustaqil epizod emas, balki ularning Asqar ota nigohida va o‘quvchi ongida yangicha ma’no kasb etishi uchun puxta hisoblangan kompozitsion «oyna»lar hisoblanadi. Ushbu parataktik hikoya tuzilmasi Qahhorga lirik-psixologik kenglikni yo‘qotmagan holda voqea siqichligini ta’minlashga imkon bergan.

Hikoyaning markaziy kompozitsion o‘qi -Asqar ota obrazi. Biroq u hech qachon bosh qahramon bo‘lmaydi: u kuzatuvchi, ishtirokchi emas, balki guvoh. Aynan shu «kuzatuvchi pozitsiyasi» Qahhor tomonidan ongli ravishda tanlangan badiiy usul ekanligi ayon bo‘ladi: keksa erkak kishining hayotiy tajribasi va donishmandligi orqali ayollarning faoliyati, so‘zlari va qaror-qiliqlari alohida bir me’yor bilan o‘lchanadi va shu me’yor o‘quvchiga yetkaziladi.

Adabiyotshunoslikda bunday kompozitsion vazifani «reflektor qahramon» (Henry James terminologiyasida -«reflector») deb atash qabul qilingan. Asqar ota -voqealarni o‘zi boshqarmaydi, lekin ularni o‘z ichki dunyosi prizmasi orqali qayta ishlab o‘quvchiga uzatadi. Uning har bir reaksiyasi -«kayfi uchib ketdi», «qattiq xijolat tortdi», «ichida bunday deb qo‘ydi» -bular aslida hikoyachining yashirin munosabatini ifoda etuvchi badiiy signallardir.

Asqar otaning axloqiy evolyutsiyasi hikoya mobaynida izchil rivojlanib boradi. Dastlab u Sobiraxonni «o‘ziga bino qo‘ygan yosh bola»dek ko‘radi, keyin uning epchilligi va ustunligidan hayratda qoladi. Risolatning Umri to‘g‘risidagi hikoyasini eshitib yig‘lashi, Ma’rifatxon qabrida duo qilishi -bular uning ruhiy portretining kulminatsion nuqtalariga aylanadi. Keksa kishi yig‘laydi -va bu yig‘i sentimentallik emas, balki shaxsiy qarashlari sinib, yangi bir haqiqatni

qabul qilishi demakdir. Qahhor bu detail orqali o‘quvchiga «mentalitet o‘zgarishi» imkonli ekanini, buning uchun hech qanday majburlov emas, faqat haqiqiy insoniy uchrashuv kifoya ekanini ko‘rsatadi.

Asqar otaning oxirgi sahnasi -«Ilohi omin!» degan duosi -hikoyaning emotsional kulminatsiyasi sifatida ishlaydi. Bu du’o G‘afforjonning sog‘-salomat qaytishiga va Umrining «ko‘zi oqib tushishiga» qaratilgan. Biroq bu la’nat emas -bu adolat tilagi. Qahhor bu epizodda diniy va axloqiy motivlarni mohirona uyg‘unlashtirgan: Asqar ota duoning diniy shaklidan foydalanadi, ammo uning mazmuni -g‘ayratli va vafodor erkakni himoya qilish, xiyonatkor ayolni esa tabiiy jazo kutayotganiga ishonch.

"Xotinlar" hikoyasining asosiy badiiy yukini tashuvchi to‘rt xotin -Sobiraxon, Bahri, Risolat va Qumriniso -bir tomondan individual xarakter егалари, ikkinchi tomondan esa muayyan ijtimoiy-axloqiy tiplarning badiiy ifodasidir. Qahhor bu to‘rt obrazni «xalqa» qonuniga muvofiq bir-birini to‘ldirib, boyitib boruvchi tarzda qurib chiqadi.

Sobiraxon -hikoyaning bosh ayol qahramoni. Uning tavsifi qisqa, ammo tez-tez takrorlanuvchi va boyib boruvchi: dastlab u «paxtalik nimcha, qo‘pol ag‘darma etik kiygan yoshgina juvon» sifatida namoyon bo‘ladi. Ammo shu zaif zohiriy tavsif ortida naqadar mustahkam ichki dunyo yashiringan. Sobiraxon -traktorchi, otda ustalik bilan chopuvchi, mehnat jamoasida chuqur hurmatga sazovor, MTS ning buyrug‘i bilan ikkinchi MTS ga ishchi yumush bilan ketayotgan ayol. Biroq Qahhor uni «qahramonlashtirmaydi» -u tabiiy, o‘ziga bino qo‘ymaydigan, hazilga qodir va hatto eri xatlarining og‘irligini qalbida sig‘dira olgan murakkab shaxs sifatida ko‘rsatadi. Sobiraxonning erining xatlariga bergan munosabati -«Komila xolam javobimni eshitib koyidilar» -bu bir juvonning nafaqat hissiy, balki axloqiy uyg‘unligini namoyon etuvchi detaldir.

Bahri obrazi qisqaroq, ammo psixologik jihatdan nihoyatda aniq chizilgan. U -urushga ketgan yigitga so‘z bergan, hali to‘y ko‘rmagan, ammo ichki sadoqatda eng kuchli bo‘lgan ayol. Uning «Agar sizdan bo‘lakni desam, dushmandan ortgan o‘qlaringizdan biriga ko‘ksim nishona bo‘lsin» degan so‘zi Qahhorning mahoratini yaqqol namoyon qiladi: bu gap na yig‘i, na da’vo -bu beparvo, tabiiy, va shu tufayli nihoyatda kuchli sadoqat ifodasi. Asqar ota ichida shu satrni «gulsiz, ko‘z yoshisiz arz qilinadigan va qarshilikka uchragan sayin kamol topadigan muhabbat» deb ta’riflaydi -bu Qahhor qo‘ygan eng aniq adabiy ta’riflardan biridir.

Risolat -hikoyaning «tafsilotchi»si. U Umri to‘g‘risidagi uzun rivoyatni aytib beradi. Uning bu funktsiyasi tasodifiy emas: Risolat -jismoniy jihatdan norg‘ul, ruhiy jihatdan baquvvat, amaliy fikrlovchi ayol. U Umrini axloqiy mezon bilan o‘lchaydi, ammo bu o‘lchov sovuq emas -«ko‘zimga yosh keldi» deydi G‘afforjonning xatini o‘qib. Risolat -shafqatli, ammo printsipial. Uning aytgan gaplari do‘qimsi yoki hukmona emas, balki hayotiy tajribaning tabiiy xulosasi sifatida eshitiladi.

Qumriniso -to‘rtinchi ayol -eng kam so‘zli, ammo ma’noli detallar bilan bezatilgan. U qishloq maktabining qorovuli va farroshi -eng oddiy, ijtimoiy ierarxiyada eng pastki pog‘onada turgan xotin. Biroq u ham bu jamoaning teng huquqli a’zosi: hazil qiladi, gap boshlab beradi, Asqar otaning so‘rog‘ida xijolat tortib qizaradi. Qahhor bu «periferik» obraz orqali asosiy g‘oyasini mustahkamlaydi: qadr-qimmat martaba bilan emas, insoniy ulug‘lik bilan belgilanadi.

Umri obrazi hikoyada bevosita ishtirok etmaydi -u Risolatning rivoyati orqali, ya’ni bilvosita, xotirani qayta jonlantirishga asoslangan badiiy usul vositasida ochiladi. Bu metodologik tanlov Qahhor uchun juda xarakterli: u Umrini «qoralash» uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri sahna berish o‘rniga, uning kirdikorlarini ob’ektiv guvohning ko‘zi orqali ko‘rsatadi. Natijada o‘quvchi bu obrazni o‘zi xulosalar chiqarib baholaydi -yozuvchi «hukm chiqarmaydi».

Umri -antipod tipsining klassik badiiy namunasi. Adabiyotshunoslikda antipod munosabati ikki shaklda bo‘ladi: to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshi qo‘yilgan (personajlar bir sahnada uchrashadi) va tizimli-kontekstual (personajlar hech uchrashmayin, ammo xarakterlari bir-birini ko‘zgudek aks ettiradi). Qahhor ikkinchi usulni tanlagan: Sobiraxon, Bahri va Risolat qanday axloqiy tizimda yashasalar, Umri aynan o‘sha tizimning inkorini ifodalaydi.

Umrining psixologik portreti bir necha qatlamda ochiladi. Birinchi qatlam -narsabozlik va ijtimoiy hisob: «gilami nechta, so‘zi necha kishiga o‘tadi» -shu mezon bilan odamlarni o‘lchaydi. Ikkinchi qatlam -hissiy soxtalik: erini kuzatib ketayotgan kungi «o‘zini parovoz tagiga tashlashga» tayyor turgan «dod-faryod» -Qahhorning ta’biri bilan «muhabbat tilda, ko‘z yoshida» edi, ammo «dilda» emas. Uchinchi qatlam -axloqiy nuqsonning cho‘qqisi: qoraxatni o‘zgartirib, erini o‘lik sifatida ko‘rsatishni o‘ylab ko‘rishi. Bu uch qatlam bir-birini mantiqan davom ettiradi va Umrining personaj sifatida bir joyda turib qolmay, pastga qarab harakatlanishini ko‘rsatadi.

Biroq Qahhor Umrini ham to‘liq yovuz qilmaydi. «Er ketayotganida stansiyada to‘kkan ko‘z yoshlari» -ular balki o‘sha payt chin edi. Muammo shundaki, bu his mustahkam axloqiy poydevorga emas, balki o‘zgaruvchan his-tuyg‘ularga va moddiy manfaatga tayangan edi. Qahhor bu nozik psixologik jihatni ham ko‘rsatadi -va bu uning bir yoqlama qoralashdan ehtiyot bo‘lgan ulug‘ badiiylikning belgisidir.

Umrining qishloqdan ketishi va «benom-nishon yo‘qolishi» hikoya oxirida simvolik ma’no kasb etadi: axloqiy hukmni jamiyatning o‘zi chiqaradi. «Orqani quvgan o‘g‘ri alamonga qo‘shilib, ushla-ushla deb qochganday» -Qumrinisoning shu so‘zi Umri qiyofasini nihoyat bir formulaga muqimlashtiradi: o‘z gunohini boshqalarga to‘kish orqali o‘zini oqlashga uringan odam.

Urush davri adabiyotida xotin-qizlar tematikasiga yondashishda ikki xil tendensiya kuzatiladi. Birinchi tendensiya -qahramonlikni epik, monumental ko‘rinishda tasvirlash: bu yondashuv ko‘pincha individuallikni yo‘qotib, obrazni tipga aylantiradi. Ikkinchi tendensiya -ichki psixologizm va kundalik hayotning badiiy haqiqati orqali insonni ko‘rsatish. Qahhor aniq ikkinchi tendensiyani tanlab, o‘zbek urush davri nasrida psixologik realizm yo‘nalishining asosiy namoyandalaridan biri bo‘lib qoldi.

Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev 2020-yil xotin-qizlar masalasiga bag‘ishlangan anjumanda shunday degan edi: *«Xotin-qizlarimiz har qanday og‘ir sharoitda ham oilaning, jamiyatning tayanchi bo‘lib kelgan. Bu -tarixiy haqiqat, bu -milliy g‘ururning bir qismidir»*. Qahhorning "Xotinlar" hikoyasi aynan shu tarixiy haqiqatni -urush yillari, og‘ir sharoitda, mehnat va hissiy iztirobning qoq o‘rtasida -milliy xarakter qanday namoyon bo‘lishini ko‘rsatuvchi badiiy hujjat sifatida o‘qilishi mumkin.

Ayni paytda asarning bugungi dolzarbligi faqat tarixiy-hujjatli qiymatida emas. Unda ko‘tarilgan mavzular -axloqiy yaxlitlik va uning yo‘qolishi, mehnat orqali shaxsning ulg‘ayishi, so‘z bilan ish orasidagi munosabat, jamiyatning axloqiy o‘z-o‘zini tartibga solish mexanizmlari -bular zamondan-zamondan ko‘chib yuruvchi universal insoniy muammolardir. Sobiraxon eri xatiga bergan murakkab munosabati, Bahrining so‘zi, Risolatning printsipial turishи -bular bugungi o‘quvchi uchun ham axloqiy orientir bo‘la olishi mumkin.

Ma’rifatxon qabrini ziyorat qilish motivi hikoyada tasodifiy emas. Ma’rifatxon -inqilob uchun qurol ko‘targan, tarix sahifasiga nom qoldirgan xotin. Uning qabri atrofida to‘plangan zamonaviy xotinlar esa o‘z yo‘llarini davom ettirmoqdalar: biri traktorchi, biri maktab qorovuli, biri brigada boshlig‘i. Qahhor bu parallel orqali tarixiy uzluksizlik g‘oyasini badiiy tarzda

ishlaydi: Ma’rifatxon qilgan ish -shaxsiy qahramonlik, ular qilayotgan ish -kundalik jasorat. Ikkinchisi birinchisidan kam emas.

Xulosa

Abdulla Qahhorning "Xotinlar" hikoyasi -o‘zbek nasrida psixologik realizm va axloqiy paradigma uyg‘unligining nodir namunasi. Qahhor bu asarda an’anaviy qahramonlik epikasidan uzoqlashib, «oddiy jasorat» deb atash mumkin bo‘lgan kategoriyani kashf qilgan: ulug‘vor monumental qahramon emas, balki har kuni mehnat qiluvchi, xat yozuvchi, ittifoqchisining xatosini to‘g‘ri ko‘rib aytuvchi, va «gulsiz, ko‘z yoshisiz» sevuvchi oddiy insonning ulug‘ligi.

Asarning kompozitsion arxitektonikasi -yo‘l-syujet, reflektor qahramon, hikoya ichida hikoya tuzilmasi -Qahhorning ustod san’atkor ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Asqar ota obrazining «kuzatuvchi» pozitsiyasi o‘quvchiga ob’ektiv masofani saqlab turishga imkon beradi, shu bilan birga, keksaning hissiy reaksiyalari orqali ma’naviy baholash o‘lchовини tabiiy ravishda uzatadi.

Umri obrazining bilvosita, xotira rivoyati orqali qurilishi -Qahhorning badiiy diplomatiyasining ko‘rsatkichidir. U «yomon» obrazni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qoralamaydi; aksincha, uni hayot o‘zi mahkum etadi, jamiyat o‘zi chekkaga siqib chiqaradi. Bu -sof realistik yondashuv: yozuvchi hukm o‘qimaydi, hayotni shunday ko‘rsatadiki, hukm o‘quvchining o‘zidan chiqади.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning xotin-qizlarni jamiyatning «ma’naviy ustuni» deb atagan ta’rifи Abdulla Qahhorning "Xotinlar" hikoyasida badiiy tarzda isbotlangan haqiqatning zamonaviy siyosiy ta’rifiga aylanadi. Shu ma’noda, Qahhorning bu asari nafaqat o‘tgan davr adabiyotining хазинаci, balki milliy tafakkur va axloqiy mezonlar tizimini shakllantiruvchi tirik manba sifatida o‘z qimmatini saqlab qoladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, "Xotinlar" hikoyasi hali to‘la tadqiq etilmagan. Xususan, asardagi arxetipik obrazlar tizimi (yo‘lovchi, guvoh, himoyachi, antipod), Qahhorning urush davri qisqa nasrida badiiy-psixologik tizimning evolyutsiyasi, va ushbu asarning jahon urush davri adabiyotidagi analoglar bilan qiyosiy tahlili -kelgusi tadqiqotlar uchun samarali yo‘nalishlar bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qahhor, A. (1967). Asarlar to‘plami. 3 jildlik. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Oliy Majlisga murojaatnoma. Toshkent, 22-dekabr.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Xotin-qizlar masalalariga bag‘ishlangan anjuman nutqi. Toshkent.
4. Sharafiddinov, O. (1978). Abdulla Qahhor: hayoti va ijodi. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti.
5. Normatov, U. (2001). Qahhor va haqiqat. Toshkent: Sharq nashriyoti.
6. Yusupov, N. (2019). O‘zbek satirik va realistik nasrining rivojlanish bosqichlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Qosimov, B. (1994). O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O‘qituvchi.
8. James, H. (1934). The Art of the Novel: Critical Prefaces. New York: Scribner’s Sons.
9. Booth, W. C. (1961). The Rhetoric of Fiction. Chicago: University of Chicago Press.

10. Bakhtin, M. M. (1981). The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin: University of Texas Press.
11. Beauvoir, S. de. (1949). Le Deuxième Sexe. Paris: Gallimard.
12. Showalter, E. (1977). A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. Princeton: Princeton University Press.
13. Sobirov, A. (2006). O‘zbek nasrida psixologizm muammolari. Toshkent: Akademiya.
14. Hayitmetov, A. (1971). O‘zbek adabiyotida realizm. Toshkent: Fan.